

A KORUNK CÍMŰ FOLYÓIRAT ÉS A PSZICHOANALÍZIS (Szemelvények Neufeld Béla írásaiból)

Az utóbbi években megjelent szövegkiadások és elemző tanulmányok¹ alapján ma már viszonylag pontos képet alkothatunk a Magyarországon művelt pszichoanalízis értékeiről, tudományos eredményeiről. A huszadik század első évtizedében meginduló és gyorsan kibontakozó hazai pszichoanalitikus mozgalom történetének teljes feltárása azonban még mindig várat magára. De nem csupán a megfelelő mélységű tudománytörténeti feldolgozás hiányoznak. Alig ismerjük a pszichoanalízis magyarországi hatásának, fogadtatásának történetét, semmiféle szisztematikus feldolgozás nem áll rendelkezésünkre arról, hogy a hazai tudományos – és tágabban: szellemi – élet az elmúlt csaknem egy évszázad során miképpen reagált Freudnak és – a többek között – magyarországi tanítványainak elgondolásaira. Ellenpéldaként hadd hivatkozzunk arra a kitűnő recepciótörténeti munkára, amely a pszichoanalízis fogadtatását dokumentálja a német nyelvterületen – a szociológiában, a pszichológiában és a teológiában (CREMERIUS [szerk.], 1981).

A magyar pszichológia múltját bemutató sorozatunknak ebben a részében a lélekelemzés fogadtatástörténetének egyik sajátos területéről szeretnénk képet adni. A *baloldali* szellemi mozgalmak pszichoanalízis-képének történelmi változásai sok szempontból alapvetően befolyásolták a lélekelemzés helyzetét és lehetőségeit – különösképpen a második világháború utáni évtizedekben. Napjainkban szinte közhelyszámba megy az „ötvenes évek” pszichoanalízis- (és általában pszichológia-) ellenességének emlegetése. Az azonban már korántsem tisztázott, hogy múlt – és könnyűszerrel korrigálható, véletlenszerű „tévedésről” volt-e szó, vagy pedig mélyebb – ideológiatörténetileg motivált – ellentétekről, amelyek az adminisztratív döntések valódi indítékául szolgáltak. Mindenesetre: a pszichoanalízis (vulgár)marxista elutasításának tipikus gondolatmenetei korábbi konfliktusokról, ambivalenciákról, vonzalmakról és vonzalmak „elfojtásáról” tanúskodnak. A pszichoanalízis radikális elvetésének „dialektikussá” és „materialistává” kodifikált érvei sok szempontból nem annyira magával a „freudizmus” folytatott vitákban születtek meg, hanem azokban a polémiákban, amelyek a marxista táboron *belül* folytak – a pszichoanalízis és a marxizmus összeegyeztethetőségét hirdető „freudomarxisták” és az összeegyeztetés lehetőségét, illetve jogosságát kétségbevonó, ugyancsak Marxra hivatkozó ellenfeleik között.²

A két világháború közötti hazai marxista áramlatok történetéből egyetlen olyan gondolkodó neve vált közismertté, aki nyíltan vallotta Freud és Marx szintézisének lehetőségét és szükségességét: *József Attiláé*. E kettős vonzalom teoretikus megítélése (és személyes indítékainak keresése) ma sem lezárt vitakérdés³. De bármiképpen vélekedünk is a költő elméleti munkásságának erről az aspektusáról, freudomarxista útkeresései semmiképpen sem tekinthetők elszigetelt törekvésnek. A korszak baloldali értelmi-

ségi kultúrájában a lélekelemzéssel való találkozás sokaknak volt egyik meghatározó intellektuális – és nem kevés esetben személyes-érzelmi – alapélménye. Például *Bálint Györgynek*, aki egy helyen így ír: „Meg kell mondanom, hogy ha *világnézetem*hez nem is, *világképem*hez alapvetően hozzájárul a Freuddal való megismerkedés” (BÁLINT, 1935). Vagy *Vas Istvánnak*, aki a *Nehéz szerelem* lapjain ír arról a hatásról, amelyet Freud művei ébresztettek egy baloldali tájékozódású értelmiségi fiatalemberben a húszas és harmincas évek fordulóján. Vas István pontosan elemzi azokat az ambivalens érzelmeket, amelyeket pszichoanalitikus olvasmányai váltottak ki benne, nem tagadva, hogy Freud „későbbi korszakának néhány nagy könyvével fölkavarta a gondolkodásomat, és olykor verseimbe is belevegyült” (VAS 1933). Ugyancsak a *Nehéz szerelemben* emlékezik meg Vas István arról a – saját kifejezésével – „nagyképű kamasz-zagyvaságokkal felduzzasztott szociopszichológiai tanulmányáról”, amely a *Korunk* című kolozsvári folyóiratban jelent meg 1929-ben „A polgárság lélektanához” címmel.

Vas Istvánnak e „kamasz-zagyvaságai” abban a folyóiratban jelentek meg, amely a két világháború között a marxista orientációjú baloldal legszínvonalasabb és legreprezentatívabb fóruma volt a magyar nyelvterületen. A *Korunk* című folyóiratot 1926-ban alapította *Dienes László*, s 1929-től 1940-ig, a lap megszűnéséig *Gaál Gábor* szerkesztette. Bár szerkesztésében – a korszak baloldali politikája változásainak függvényében – különféle tendenciák érvényesültek, a kolozsvári folyóirat több-kevesebb következetességgel mindvégig arra törekedett, hogy egyfajta hidat képezzen a világháború előtti polgári radikalizmus hagyományai és a marxizmus között.⁴ A *Korunk* tematikus sokféleségéről írja *Szabolcsi Miklós*: „A *Korunk*-ban legtöbbször filozófiai, szociológiai, közgazdaságtani, jogi és lélektani tanulmányok szerepelnek: mellettük esztétika, irodalomkritika, kisebb mértékig történelem, más művészetek. A lélektan viszonylag nagy súlyát több tényező magyarázza: a kezdeti törekvés a pszichoanalízis és a marxizmus összeegyeztetésére, a végig megőrzött mélylélektani érdeklődés, a szexualitás kérdéseinek napirenden tartása – mindez a harmincas évek marxista gondolatának olyan vonulata, amely elsősorban a német nyelvterületet jellemezte, és amely a magyar mozgalomban a negyvenes évek elejéig, sokban a felszabadulás után is eleven volt” (SZABOLCSI, 1976, 1462. old.).

A *Korunk* fennállásának tizenegy esztendeje alatt több száz rövidebb-hosszabb lélektani tárgyú cikk jelent meg. Témáikat tekintve ezek az írások igen sokfélék, de legnagyobb súllyal mégis olyan tanulmányok, jegyzetek, ismertetések szerepelnek, amelyek a *pszichoanalízissel*, illetve a mélylélektan különféle egyéb irányzataival (*szekelizmus, individuálpszichológia*) foglalkoznak. A *Korunk* helyt adott pszichoanalitikusok és más mélypszichológusok (például *Ferenczi Sándor, Pfeifer Zsigmond, Wilhelm Reich, Feldmann Sándor, Gartner Pál, Kulcsár István*) eredeti közleményeinek; rendszeresen ismertette hazai és külföldi pszichoanalitikusok (így például *Hermann Imre, Ferenczi, Róheim Géza, Freud, Wilhelm Reich, Erich Fromm, Otto Pfister*) újonnan megjelent könyveit, tanulmányait. Az eredeti közleményeken és ismertetéseken kívül a folyóiratnak szinte minden száma tartalmaz olyan elméleti tanulmányt, vitacikket, jegyzetet is, amely a lélekelemzés megítélésével, értékelésével, egyéb lélektani irányzatokhoz, illetve más szellemi törekvésekhez való viszonyával foglalkozik.⁵ A *Korunk* e cikkeinek szerzői között a korszak egy sor jeles írójának és publicistájá-

nak (többek közt *Nagy Lajosnak, Sinkó Ervinnek, Kodolányi Jánosnak, Vas István-*nak, *Fábry Zoltánnak, Gaál Gábornak, Németh Andornak, Remenyik Zsigmondnak* a neve bukkan elő, de találunk köztük baloldali orvosokat (*Totis Béla, Doktor Sándor, Gartner Pál, Kahána Ernő, Neufeld Béla, Kulcsár István*), valamint marxista teoretikusokat is (mint például a *Jeszenszky Erik* néven publikáló *Molnár Erik*).

*

Jelen összeállításunkban a *Korunk* egyik legtermékenyebb tanulmányírójától és publicistájától, Neufeld Bélától mutatunk be néhány szemelvényt. Neufeld Béla (1895–1962) az első világháború idején a Galilei-körben kezdte pályafutását. 1922-ben Pozsonyban jogi, három évvel később Prágában orvosi diplomát szerzett. A két háború között az akkor Csehszlovákiában tartozó Nagyszőlősen folytatott orvosi praxist, s a *Korunk*-on kívül rendszeres munkatársa volt magyarországi baloldali folyóiratoknak (így a kommunista orientációjú *Társadalmi Szemlének*), valamint a *Magyar Nap* című csehszlovákiai magyar napilapnak. 1931-től részt vett a csehszlovákiai kommunista mozgalomban. 1939-ben, a csehszlovák állam megszűnésekor Romániába emigrált, majd Magyarországra költözött. Itt orvosi gyakorlatától eltiltották, 1940-ben egy időre letartóztatták, 1944-ben Buchenwaldba deportálták. 1945 után különféle egészségügyi posztokon szolgált, egy darabig az Ipari Tanulók Egészségvédelmi Intézetének volt igazgató főorvosa. Önéletrajzi feljegyzéseit nemrégiben közölte a *Kritika* című folyóirat (NEUFELD, 1983).

A *Korunk*-ban Neufeld Béla volt a legmarkánsabb és legkövetkezetesebb képviselője annak az irányzatnak, amely a pszichoanalízis és a marxizmus összeegyeztethetőségét vallotta. Ennek a felfogásnak az alaphangját ez idő tájt az a *messianisztikus* értelmezés adta meg, amely szerint a szocializmus végleg meg fogja oldani a Freud által leírt és elemzett alapkonfliktust, a tudat és a tudattalan, a felettes-én és az ösztön-én konfliktusát; a szocializmus meg fogja teremteni az elfojtástól, neurózistól mentes, testileg és lelkileg felszabadult „új ember” típusát. Ez az értelmezés szervesen kapcsolódott ahhoz a pszichoanalízis-képhez, amely a forradalmat követő egy-másfél évtizedben Szovjet-Oroszországban általánosan elfogadottnak látszott. Több jel mutatott arra, hogy ott nem csupán „megtűrik” a pszichoanalízist, hanem különleges szerepet szának neki a kultúra és az életformák forradalmában, a családi viszonyok és a szexuális erkölcs radikális átalakításában, a lelki megbetegedések tömeges megelőzésében, valamint a nevelésben, az „új ember” lelki alkatának kialakításában. Nem véletlenül került előtérbe ekkortájt a hazai szerzők írásaiban is a *szexualitás* problémája: az elfojtáson és képmutatáson alapuló „polgári szexuálmorált” a Szovjetunióban megvalósulni vélt szabadabb és fölvilágosultabb – a „fülledt polgári erotikától” mentes – nemiséggel állítják szembe.

Közép-Európában egy osztrák pszichoanalitikus, Wilhelm Reich (1897–1957) képviselte a legnagyobb hatással a pszichoanalízis eme messianisztikus felfogását. A húszas és harmincas években számos írásában hangoztatta azt a nézetét, mely szerint a pszichoanalízis – megtisztítva a hozzátapadt polgári ideológiától, a „parazita” világnézeti elemektől – nélkülözhetetlen „segédtudományává” válhat a dialektikus materializmusnak. „A pszichoanalízisnek csak a szocializmusban van jövője” – állapította meg

Reich egyik tanulmányában (REICH, 1929). Ő szervezte meg a harmincas évek elején Németországban az úgynevezett „szexuálpolitikai” (SEXPOL) mozgalmat, abból a célból, hogy az ifjúság szexuális problémáinak „átpolitizálásával”, a nemi nyomorúság forradalmi felszámolásának ígéretével mozgósítsa a tömegeket a faszizmus elleni harcra. A „sexpolos” felfogás átfogó faszizmus-értelmezéssé váló kitágítását kísérte meg Reich leghíresebb és legvitatottabb művében, *A faszizmus tömegpszichológiájában* (REICH, 1933).⁶

*

A Neufeld Béla írásaiból kiválasztott idézetekkel és szemelvényekkel a korabeli „freudomarxizmus” jellegzetes témáit, szempontjait, érvelési módját szeretnénk illusztrálni.

Neufeld első *Korunk*-ban megjelent tanulmánya *Otto Pötzl* prágai elmeorvosprofesszornak a „tudatalatti percepcióval” kapcsolatos kísérleteit ismerteti, s ennek alapján a tudattalan neurofiziológiai értelmezésének problémájáról elmélkedik. Neufeld szerint „Pötzl agyfiziológiai kutatásainak eredményei legfőképp az idealista-transzcendentális filozófia tanításaival egyeznek, amely a megismerés alapvető, a priori kategóriáinak elvét vallja” (NEUFELD, 1926). 1928-ban Freud legújabb könyvéről, az *Egy illúzió jövőjéről* közöl ismertetést (NEUFELD, 1928), első nagyobb szabású „freudomarxista” tanulmánya pedig 1931-ben jelent meg „A társadalmi realitás és a neurózisok” címmel (NEUFELD, 1931a).

A TÁRSADALMI REALITÁS ÉS A NEURÓZISOK

[...] Marx és Freud, mindkettő materiális alapozottságú elméletet hirdet. A szellemi világ, az ideologikus „Überbau” [felépítmény] Marxnál az ökonómiai struktúra függvénye, Freudnál viszont az ösztönstruktúra transzformációja. Ellenben az ideológiai lét másodlagos természetében megegyeznek. Ezen a materiális szemléleten kívül bizonyos monisztikus átfogó karaktere van tanításuknak; az egyik a gazdasági struktúra, a másik a szexuális energiák derivátumainak tekinti az emberi lét valamennyi produktumát. Bánálisan a „Hunger und Liebe” [éhség és szerelem] volna a kettő együtt. Mindkét tan dinamikus és hisztorikus; a marxi a társadalmi fejlődés törvényét, a freudi az egyéni lélek fejlődési vonalát rajzolja meg. Ezen a ponton szükségképpen elhajlanak, mivel a lélektan az egyénen keresztül, a szociológiai szemlélet viszont a közösségi életformák kutatásával jut el a megismerésig.

A pszichoanalízis empirikus természettudománya az emberi léleknek, amely minden apriorisztikus, spekulatív elmélet nélkül, az analízis visszatérő jelenségeinek észlelete útján alakítja ki tanítását az egyéni lélekről. A történelmi materializmus elmélete analitikus szociológiája a kapitalista társadalmi rendnek és azontúl előrelátó és tudatosító tana a társadalmi fejlődés immanens célzatának, amely a szocialista társadalmi rendbe torkolódik ki.

Mi az oka annak, hogy ezt a lényegileg elkülönülő két tant, amelynek egyike az egyéni lélek természetrajzával foglalkozik, egymással szembeállítják? Az ok nyilvánvaló. A marxi tanítás dialektikája a szociológiai erők munkájára veti a súlyt és minden biologizmust figyelmen kívül hagy. A társadalmi lét az, mely az egyének tudatát meghatározza (és nem megfordítva), a társadalmi lét dinamikus történet-síkján zajlik le a kollektivitás élete. Sehol egy szó sincs biológiáról. Ezzel szemben a pszichoanalízis az egyéni lélek fejlődéstörténetét a biológiai ösztönstruktúra és a szociológiai miliő egymáshatásából kísérli felvázolni. A pszichoanalízis élettani adottságokat tételez fel [...] és így szükségképpen a szociológiai meghatározottság kizárólagos érvényét erősíti. A biológiai konstansok elismerése — látszólag — kiegyenlíthetetlen ellentmondásban van a történelmi materializmus dialektikus szemléletével. Igaz például, hogy senkinek se jut eszébe, hogy a modern kémia megismeréseit a marxizmus szemszögéből bírálja, de abban a pillanatban, amidőn valamely tan relevánssá válhatik, élesen megmutatkozik az elméletek konfliktushelyzete. És függetlenül az egyik vagy másik tan *valóság tartalmától*, a konfliktus-szituáció önmagában is meggyőzően illusztrálja, hogy a „Voraussetzungslose Wissenschaft” [előfeltevésmentes tudomány] eszméje naiv ábránd. Egyes marxi kritikusok csupán azt vizsgálják, hogy a pszichoanalízis összhangban van-e a marxizmussal, s amennyiben ennek — szerintük — ellentmond, elvetik a pszichoanalízis tanát. A hiba — amit elkövetnek — elsősorban metodológiai. A marxi szociológiai törvényeit a pszichológiába átplántálni éppen olyan önykényes eljárás, mint akár a pszichoanalízis tanítását a történelmi materializmus elméletére ráhúzni. Mások viszont a kettő szintézisét kísérlik meg, így *S. Bernfeld* eredeti és elmés munkájában (*Sisyphos oder die Grenzen der Erziehung*) [Szisüfosz avagy a nevelés határai] s egy máik analitikus, *W. Reich* a két elmélet összeférhetőségét próbálja dokumentálni.

Szerintem a freudizmus és a marxizmus konfliktusszituációja sokkal kevésbé *ismeretelméleti* (mint ahogy gondolják), hanem primeren *affektív* természetű. Nyilvánvaló, hogy a marxizmus optimisztikus, igenlő tanítás, amely a fejlődési törvény dialektikájával a szocialista társadalmi rend eljövételét vallja és ugyanakkor a világnézet pátoaszával faszcinál. Rousseau életnézete él tovább benne (bár Marx racionális és kritikai elme volt) az ember eredendő jóságáról, amelyet csupán a társadalmi lét korrumpál. Ezzel ellentétben Freud ember és életszemlélete pesszimisztikus és tragikus. Freud dezilluzionál, és híján van minden világnézeti pátoznak. Tisztán *valóság tan* és tartalmában éppen ellentéte a rousseau-i meggyőződésnek. A pszichoanalízis megismerései szerint az ember természetétől fogva, eredendően aszociális és amorális és csupán a társadalmi lét folyamán fejlődik kultúrképessé. [...]

Ettől az érzületi elkülönbözéstől absztrahálva — amelynek jelentőségét alábecsülni hiba volna — a pszichoanalízis kiindulásában forradalmasító tanítás. Szerinte *ösz-tőnegyéniségünk* tekintetében, természeti adottságánál fogva *mindnyájan egyenlők vagyunk*. A romantikus természetjog és az utópista szocializmus apriorizmusa — az emberek eredendő egyenlőségéről — Freud tanításában empirikus erejű igazolást kap. Ez a tan a szocialista világnézet számára csak adekvát lehet.

Sajátságosan, éppen az ösztönelmélet váltotta ki némely marxista kritikusban azt az ellentmondást, hogy ez — állításuk szerint — a marxizmus szociológiájának autonó-

miáját a maga biológiai meghatározottságaival veszélyezteti. Maga Freud alapvető munkájában (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* [Három értekezés a szexualitás elméletéről, Bp. 1915.]) azt fejtegeti, hogy a konstitúció (a biológiai) és a kondíció (a szociológiai faktor) nincsenek antagonizmusban egymással, hanem ellenkezőleg, kooperatív hatnak. A konstitúció „vár az élményekre” – s a kettő egymásra- és összehatásából érthetjük meg az egyén pszichikai struktúráját. Freud szerint minden *perszónálszichológia szükségképpen szociálszichológia is*, mivel az egyént csupán környezeti, társadalmi relációin és reakcióin keresztül érthetjük meg. Arra a kérdésre, hogy minő a velünk született ösztönadottság jelentősége az egyéni lélek kialakulásában – Freud nem ad feleletet, sőt kifejezetten azt írja, hogy ez a probléma a lélektani megismerés határain túlnyúlik. Amit az analízis véghez visz, az tulajdonképpen az *élménysorok felfejtése*, tehát kifejezetten a *szociálszichológiai történések rekapitulációja*. Freud visszatérően ismétli és kiemeli, hogy az analitikus számára a legfontosabb felvilágosítást az egyén élménytörténete szolgáltatja és ennek az ösztönadottságra való formáló ereje alakítja mindnyájunk pszichikai struktúráját. Ezért nyúlt Freud vissza a legtávolabbi gyermekélményekig és megkísérli a szabad asszociáció eszközével felidézni az elfojtott képzeteket, hogy ilyen módon rekonstruálja a lélek fejlődéstörténetét. Csodálatos, hogy ezt az eljárást, amely annyira koncentráltan kutatja az egyén és a környezet kölcsönhatásos életét, az egyén szociológiai múltját, egyesek reakciónak bélyegezték, mivel ugyanakkor bizonyos elemi élettani adottságokat – bár kvantitatíve meg nem határozhatóan – tételez fel. Ám az ösztönelmélet nem Freud kitalálása, hanem az analízis anyagának kényszerű erejű következtetése. Haeckel biogenetikai alaptörvényének mintájára talán lehetne egy pszichogenetikai alaptörvényről is beszélni. [...]

Freud nem veti el a biológiai adottságokat, de mint empirikus természettudománya a léleknek, a pszichoanalízisnek tudomásul kellett vennie azokat, amennyiben manifesztálódtak. A biológiai determináció – a libidó teórián kívül – a sokat vitatott *Ödipusz-komplexumban* jut kifejezésre. A pszichoanalízis tanítása szerint az Ödipusz-komplexum mindnyájunk lelki fejlődésének egyik szabályszerű stádiuma: valósággal filogenetikus örökség, amelynek Freud – nyilván – biológiai immanenciát tulajdonított. [...] Bármennyire izgalmasan érdekesek az eredetiek is Freud tanításai – az Ödipusz-komplexum *biológiai determináltságáról nem tud meggyőzni*. Freud nem vesz arról tudomást, hogy az Ödipusz-komplexum csupán a *patriarchális* társadalomban létezik, anyajogi társadalomban egyáltalán nem juthat kifejlődéshez. Így tanítja azt *Malinowski*; s a szociológiai kutatások szerint az anyajogi társadalmak az apasági társadalmakat történetileg megelőzték. Malinowski az Ödipusz-komplexumban *szociológiai* produktumot lát és joggal tételezi fel, hogy a társadalmi lét változtatásával maga is átváltozhat vagy eltűnhet. És ezzel a megállapítással beletorkolunk a neurózis és a társadalmi realitás bonyolult összefüggéseibe.

Ismeretes, hogy Freud a neurózis magyát az Ödipusz-komplexumban látja. Ő maga is sajtószerű jelenségnek tartja, hogy aránylag igen kevesen fejlődnek át szerencsésen – lélektanilag és szociálisan – az Ödipusz-komplexumon; s ekként minden neurózis mélyén felfedhető annak kórokozó jelentősége. Viszont az analitikus tapasztalat azt igazolja, hogy nem az Ödipusz-komplexum *önmagában*, hanem annak *le-*

építése, átformálódása determinálja, hogy egészségesen vagy defektusan kerülünk ki az Ödipusz-szituációból. A Freud által is hangsúlyozott jelenség, hogy aránylag kevesen oldják meg szerencsésen ezt a konfliktus-adottságot, önmagában is arra vall, hogy itt nem annyira valamely belső, mint inkább *külső* tényezőben kell keresnünk az okot. Kétségtelen, hogy a neurotikus megbetegedéseket az Ödipusz-komplexum *elintézési módja* determinálja. Kézenfekvő, hogy a jövő szocialista társadalmában, amely véget vet a patriarchális családi rendszernek, az Ödipusz-komplexum vagy legalábbis a kórokozó hatása kiküszöbölődik. *Friedrich Engels* előrelátása, hogy a kollektív társadalmakban megszűnik a patriarchális család intézménye, Oroszország példájában beigazolódott. Nem érdektelen a pszichológus számára a polgári világnézetű közgazdász, *Arthur Feiler* könyvére utalni (Das Experiment des Bolschevismus [A bolsevizmus kísérlete]), amelyben az ökonomikusan orientált szerzőnek is feltűnik az új orosz nemzedék, a gyermek-fiatalság lelki és szellemi felszabadulása. Kibontakozva családi autoritások és egyéb fennsőbbsegek nyűgéből, önmaga erőire és felelősségére utalva, egy vidámabb és öntudatosabb gyermek-ség arculatát látja Feiler Oroszországban felcsillanni. Nyilvánvaló, hogy az Ödipusz-komplexum leépítésével a neurózisoknak egyik legveszedelmesebb méregfogát húzzuk ki, mivel annak megoldatlanságai váltják ki a neurotikus karaktervonásokat. De ezzel még távolról sincs a neurózis-probléma megoldva. Freud forradalmi és elveszítetetlen becsű cselekedete, hogy kérlelhetetlen nyíltsággal tárta fel a polgári civilizáció szexuális moráljának képmutatását. Az ösztönök erőszakos elfojtásával szemben azok tudatosítását és ekként az ösztönörök racionális megfékezését ajánlotta. Természetes, hogy a mai társadalom, amely az ébredező gyermeki szexualitás spontán megnyilatkozását – a fizio-logikus onániát – büntudatként égette a gyermek lelkébe, amely farizeusan aszkézist prédikált, kivált az egyik nem részére s az erotikus vonzás elementaritását sokszor a házasságban prostituálta, éppenséggel nem kedvezett az egészséges lelki-kat kifejlődésének. A szexuális morál elfojtó célzata a neurózis melegágya. És itt válik ellenállhatatlan erejűvé a *társadalmi realitás szerepe*, amely egyedeit neurotikus lelki helyzetekbe sodorja. Ezért megtámadhatatlan *tény – amit az analízis felismerései döntően igazolnak – a neurózis szociálpszichológiai determináltsága. A neurózis ideológiai függvénye a kapitalizmus társadalmának.* [...]

*

Következő szemelvényünk azt mutatja be, hogy a „freudomarxisták” elképzelései szerint a neurózisok szociológus értelmezése miként alkalmazható konkrét esetekre, helyzetekre. A szemelvény Neufeld egyik rövidebb írásából származik, és 1934-ben jelent meg „Gyermeköngyilkosság” címmel (NEUFELD, 1934a).

*

GYERMEKÖNGYILKOSSÁG

Egy kilenc éves kislány öngyilkosságot kísérelt meg, felakasztotta magát. A gyermek, falusi szegények gondja, aki átélte saját bőrén a kenyértelenség kínját, tanúja volt a szülők lemondó, csüggedt beszélgetéseinek, amidőn a jövő reménytelenségét megtárgyalták. Hallom az ellenvetést: a gyermek bizonyonnan abnormis volt. Szívesen hangoztatott véleményt az öngyilkosságnál. Ezzel a sablonos elintézésel a társadalom valósággal önmagát oldja fel a felelősség súlya alól. De a pszichológusok tudják, hogy *m á s k é n t* van. Az öngyilkos nem feltétlenül abnormis ember, hanem sok esetben más, a típustól elkülönülő lelki szervezetű egyén, aki bizonyos esetekben, az átlagostól eltérően ilyen elemi reakciókkal, mint például az öngyilkosság is, válaszol. A „hiba” igen gyakran nem egészben, hanem azokban az „abnormis” környezeti körülményekben és történésekben van, amelyekkel szemben az ún. „egyensúlyos” lelki alkatú egyén még teherbíró képes, viszont a „labilis” szervezetű „abwegig” [tévútra térő] reakciót mutat. [...]

Gondos gyermekanalízis bizonyonnan közelebb vezetne az öngyilkos gyermek sajátos lelki helyzetéhez s ilyen néhány mintaszerű gyermekanalízissel rendelkezik is az analitikai irodalom. Így, a messziből, banálisan csak annyit mondhatnánk, hogy a gyermek menekedni akart a realitás elől, melynek eszmélése lelki egyensúlyhelyzetét elemi erővel megzavarta. Érdekes a gyermekek lelki világát megfigyelni, mert általa a lelkiélet bizonyos alapvető célzatairól vehetünk tudomást. Hogyan reagál a gyermek a realitásra, kivált az *a n y a g i l é t* realitására? Itt a reakciók rendkívül szembetűnők és jellegzetesek. A gyermeket általában fantázialénynek tartják — kivált a gyermekéskor első éveiben — akit nem a későbbi „Realitátsprinzip”, hanem a „Lustprinzip” mozgat, ahogy ezt a pszichoanalízis tanítja. Nos a tény, hogy a gyermek képzelődik, kétségtelen, de képzelődéseit a szociális háttér, a gyermek legegényibb élethelyzetének ismerete nélkül nem vagyunk képesek értelmesen interpretálni. Itt van például egy típus: a gazdag szülők ellátott, elkényeztetett gyermeke. Ennek a gyermek-példánynak képzeleti élete szinte orgiasztikusan szertelen. Ez a fantáziaélet [...] a földi realitáson túli szférákban mozog, imaginárius. Ezek a fantáziák a jóllakott gyermek luxusjátékai. Másként pl. a szegénysorsú, nélkülöző gyermeke. Itt általában két megjelenési formát különböztethetünk meg. A gyermek, aki szegénységének és szegényességének teljes tudatában van s akinek a tudati világát ez a tény uralja. Ezeknél a gyermekeknél kínzó egyhangúsággal tér vissza valamennyi megnyilvánulásukban az anyagi nélkülözés motívuma. Ruhájuk — mondják — szegényes, mert a szülőknek nincsen pénze, mozi-ba nem járnak, játékot nem vesznek stb., mert mindez pénzbe kerül, ami nekik hiányzik. Meglepő és egyben lehangoló 4-5 éves gyermekeknél egész egyéni életüket betöltő anyagi beállítottsága, ahogy már gyermekkorban áteszmélik a pénz mindenhatóságának jelentőségét s ugyanakkor pénztelenségük következtében lelki alacsonyabbrendűségi érzelmek alakulnak ki bennük. De van egy bizonyos határ — amely nyilván függ a nyomor fokától és a reagáló gyermek egyéni lelki berendezésétől is —, ahol a nélkülöző gyermek a realitás éles eszméléséből a fantáziák színdús gomolygásába menekszik. Ez a gyermektípus — hasonlóan a gazdaghoz — szintén szertelen fantáziákat termel ki, de azzal ellentétben képzelődéseinek tartalma a földi lét javaira vonatkozik,

reális irányú, s nem imaginárius. A szegény gyermek szintén képzeleti fényűzést enged meg magának, de ezt nála a hiányérzet determinálja, s nem a túlbőség. Eként nála a képzelődések lelki jelentősége a reálisan érzett hiány pótkielégítése [...] reális, de nélkülözött tartalmakra irányzott fantáziákban, ellentétben az anyagi realitással kiélegített, sőt jóllakott gyermek imaginárius képzeleti csapongásaival.

A mi kis öngyilkosunk valószínűen abba a kategóriába tartozhatik, amely a realitás talaján áll, s a képzeleti pótkielégülések ködös világa helyett a felismerés kétségbeejtő tisztaságával a radikális negatív megoldást, a halált választotta. Természetesen ez a gyermek sem bírta el a realitás lenyűgöző súlyát, de a fantáziákra sem jutott lelki háztartásában, s így menekedhetett a negatív előjelű tettbe — a halálba. Mert a másik pólus — a lázadás. A pozitív előjelű tett. Ez a gyermeknél természetesen a felnőttől elütő formákban nyilvánul meg, éppen a gyermek fejletlen lelki és szellemi berendezkedésénél fogva. Akárhány nehezen nevelhető [...] gyermek magatartása mögött gondosabb elemzés fellelheti a dac, a konokság látszólag banális reakcióiban a lázadás, a tiltakozás eredendőbb hatóerőit. De vannak helyzetek — rendszerint amidőn tartósan és visszatérően hat valamely irritáló élmény —, amikor a gyermek reaktív tiltakozása — olykor torzult formákban is — elhanyaglik, s az aktivitás vagy öngyilkosságban, vagy neurózisban feneklik meg. Egyik variánsa ennek a lelki típusnak a „braves Kind” [„jó gyerek”] legtöbbször gyámoltalan, önálló, szárnalmas példánya. Akárcsak a társadalom „alsóbb” rétegeiben is találhatunk olyanokat, akiket a krónikus nyomor aktivitásukban elsorvaszt, s a tiltakozás helyett az alázatos megadást választják. A „Lumpenproletariat” amorf tömegébe süllyednek le.

A tudomány egyelőre még nem képes előrelátni és áttekinteni az öröklődési erők művét. Az élettani determinánsok útját egyelőre nem tudjuk megszabni. Számolnunk kell vele, hogy a jövő társadalmában is lesznek testi és lelki tevékenységek, de ugyanakkor tudatában vagyunk annak is, hogy a társadalmi erők munkájának irányítása a kezünkben lesz. A modern lélektan tagadhatatlanul jelentős, előbbrevívó munkát végzett, amidőn felfedte a társadalmilag determinált lelki jelenségek hatóerőit. A lelki élet szociológiája még csak kezdetén van. Az a társadalom, amely a lélektan felismeréseinek társadalmi konzekvenciáit aktíve, az új társadalom intézményesített rendjével fogja koronázni, egyben kauzálisan nyúl hozzá a neurózis-probléma megoldásához. [...]

*

A húszas évek második felében a nemzetközi marxista irodalomban heves vita kezdődött arról, hogy mi is voltaképpen a „helyes” marxista értékelése és értelmezése Freud tanainak. A polémiában egyre élesebbé válik az a — főként szovjetunióbeli teoretikusok által képviselt — álláspont, amely radikálisan elutasítja a „freudizmust”, mint a marxizmussal lényege szerint kibékíthetetlen, reakciós polgári ideológiát. A *Korunk* egyik 1933-as számában Neufeld Béla ismerteti a — főként a Komintern folyóirata, az *Unter dem Banner des Marxismus* hasábjain folyó — vita főbb álláspontjait, s kifejti azon — Wilhelm Reichével egybevágó — nézetét, amely szerint a pszichoanalízis *világ-nézeti következményeit* tekintve összeegyeztethetetlen a marxizmussal, de empíriája,

amely alapvetően materialista jellegű, hasznos, sőt nélkülözhetetlen segédtudománya a dialektikus materializmusnak (NEUFELD 1933a).

A „freudizmust” radikálisan elutasító álláspontot a *Korunk*-ban elsősorban a Jeszenszky Erik néven publikáló Molnár Erik képviselte. Molnár több egymást követő tanulmányában (Jeszenszky, 1934) fejtette ki elvi álláspontját a lélekelemzésről. Molnár nem zárja ki, hogy „a pszichoanalízis elvileg összekapcsolható a filozófiai materializmussal”, ugyanakkor azt állítja, hogy a freudizmus irracionálizmusa a fasiszta ideológia irracionálizmusával rokon. „A pszichoanalízis – írja – éppúgy az ösztönéletnek juttatja a döntő szerepet az emberi cselekvésben, mint a fasizmus német válfaja, csupán míg a fasizmus a fajilag meghatározott ösztönöket hangsúlyozza, addig a pszichoanalízis a nemi ösztönt helyezi előtérbe. És a pszichoanalízis ennek megfelelően éppúgy lebecsüli az emberi cselekvés megítélésénél a tudatos lelkielemeket, amint a német fasizmus lekicsinyli az ész, a racionális, a tudomány szerepét a történelemben. Így a pszichoanalízis éppúgy kifejezi a polgári ideológia szükségszerű szembefordulását a tudattal, az ésszerűvel, mint a fasizmus és ezáltal a fasizmussal egyformán szubjektív kifejezésre juttatja a polgári ideológiában azt az objektív ténytet, hogy a munkásságnak az anyagi létfeltételei tudatosítását kifejező ésszerű cselekvése szembefordult a polgári társadalommal, hogy ennél fogva a polgári osztályérdek a polgári társadalom veszedelmévé vált tudatos, ésszerű lelki tényezők lebecsülését kívánja meg”. (MOLNÁR 1969, 144–145. old.) Következő szemelvényünk Neufeldnek abból az írásából származik, amelyben Molnár Erikkel vitatkozik (NEUFELD, 1934b).

*

A PSZICHOANALÍZIS ÉRTELME ÉS ÉRTÉKE

[...] Jeszenszky tanulmányának lényegi szempontjaival egyetérték [...], viszont idézett megállapítását elhibázottnak tartom. Ezzel szemben a következőkre kell rámutatni. Tény az, hogy a pszichoanalízis a tudattalan feltárásával a lelki életnek tudományosan még le nem írt – legfeljebb egyes intuitív költőktől és bölcselőktől megsejtett – új forrását fedte fel, ami egyébként a pszichoanalitikus kutatás legjelentősebb lelete volt. Tény az, hogy Freud a tudattalan szerepét az egyén lelki életében uralkodó jelentőségének ismerte fel, s mint önmaga írta (Die Widerstände gegen die Psychoanalyse [Ellenállás a pszichoanalízissel szemben, 1925]) ezzel a tanításával az emberiség narcizmusán ejtett sebet, mivel a tudat mindenhatóságának hitét detronizálja. Freud erre vezeti vissza azt az affektív ellenállást, amely tanításával szemben kezdettől fogva megnyilatkozott. De ebből még nem következik a pszichoanalízis antiintellektuális, antiracionális iránya. A pszichoanalízis megismerései igazolták, hogy kezdetben van az „Es” (a tudatalatti) és lesz az „Ich” (a tudat). Az egyén lelki fejlődésének során a tudati „én” a tudattalan, „Es”-ből válik le és szerveződik autonóm lelki fórummá. Ezek a felismerések tapasztalati tényeken nyugosznak. Maga az „Es” élettani adottság, ösztönszerkezetünk kifejezése, de ugyanakkor gyűjtőmedencéje elfojtott vágytörekvéseink-

nek és így biológiai alaprétegen kívül egy változó, szociológiailag meghatározott réteget is tartalmaz. A tudatalatti köre tehát egyéenként változó, mivel az egyén „szerzett” elfojtásai — az „Es” szociológiai rétege — egyéenként különböző. Viszont azt lehet mondani, hogy vannak bizonyos tipikus elfojtások, amelyek a konkrét társadalmi szerkezet függvényei és valósággal általános jellegűek. A pszichoanalízis tanítása szerint az elfojtás az „Ich” műve, amely az „Überich” kommandója alatt áll. Az „Überich” egyenértékű kifejezése a banálisan társadalmi morálnak nevezett szabályoknak. A morál viszont a mindenkori társadalmi szerkezet eredője, nem abszolút, hanem a konkrét társadalmi létforma relatív érvényű tükrözése. Ebből szükségképpen következik a lelki élet elemeinek és konkrétan a neurózis-problémának *s z o c i o - l o g i k u s* szempontú vizsgálata.

A tudattalannak a lelki életben a pszichoanalízis dokumentálta alapvető jelentősége — ami nem apriorisztikus, hanem a neurózis analízisének a posteriori megismerése — még nem jelenti szükségképpen a pszichoanalízis Jeszenszky által antiracionálisnak bélyegzett természetét. A pszichoanalízis azt tanítja, hogy a tudatalatti hatalmával szemben a tudatosítás eszközével eredményesen szállhatunk szembe és maga az analitikus kezelés végső célja a tudattalan komplexumok tudatba vetítése. A tudattalan komplexumok erejüket veszítik, amidőn a tudat világosságába jutnak. A tudatosítás, az ésszerűsítés az analitikai eljárás vezető szempontja, s ugyanakkor szinte a tudat „mindenhatóságának” bevallása a tudatalatti fölött, amennyiben sikerül azt a tudat szférájába felvetíteni és ekként kórokozó hatásától megfosztani. Ezt az eljárást a német fajelmélet tudatosan irracionális, antiintellektuális irányával azonosítani elhibázott ítélet. A pszichoanalízis leíró elemeiben bár kiemeli az irracionális nagy jelentőségét, viszont *normatív* karakterében *kiválóan racionális jellegű*. Maga Freud egyik újabb írásában [...] lapidárisan így formulázza ezt a követelményt: „Wo früher «Es» war soll es «Ich» werden” (Ahol korábban az „ösztön-én” volt, oda az „én”-nek kell kerülnie). Sajátságosan a hivatalos polgár tudomány (Bumke, Allers, Friedländer) éppen eme racionális karaktere miatt vetette el az új tudományt, amely a lélek misztikumát szentségtelenül racionalizálni akarja. A pszichoanalízis racionális iránya egyértelmű. De tovább megyünk. A pszichoanalízis rámutat a lelki élet egy másik fórumának, a már említett „Überich”-nek a szerepére, amelyről korábban megállapítottuk [...], hogy funkciójában az uralkodó osztálymorál kifejezése. Ennek a tirannisztikus lelki fórumnak leépítése, avagy gyöngítése az analitikus eljárás egyik eminens célja. Tudnunk kell, hogy a tudatos „én” elfojtásait a szigorú „Überich” (a társadalmi „morál”) behatására viszi véghez és így állandóan új elfojtott vágytartalmakkal gyarapítja a tudattalan birodalmát. Az „Überich” társadalmi determinációjának felismerése, osztálykarakter jellege — mint az uralkodó morál egyenértéke — döntően a szociológiai szempontú tájékozódás felé sodorta a pszichoanalízis irányát. De ezentúl még egy lényeges vonatkozásban is kitégította racionális intellektuális célzatát. Amennyiben felismertük az „Überich” osztályjellegét és funkcióját az egyén lelki életében — mint az elfojtások tirannisztikus fórumát — annak leépítésével, ami kiválóan terapeutikus célkitűzés, *közvetve* gyöngítettük a tudattalan befolyását, amelynek számára az „Überich” az „Ich” végrehajtó szervén keresztül az elfojtásokat szolgáltatja. A pszichoanalízis tehát *kettősen is racionális jellegű*. *Közvetlenül*, amidőn a tudatalatti elemeket tudatosítja, s *közvetve*, amidőn

az „Überich” funkciójának meggyöngyítésével tartalmak elfojtását megelőzi. Lehetséges-e ezt a normatív karakterében tisztán racionális lélektant a faszizmus mítoszával azonosítani? [...]

*

A hatalomra jutó német faszizmus – amely Freud könyveit is máglyára vetette – a „freudomarxistákat” arra ösztönözte, hogy keressék azokat a „szubjektív tényezőket”, amelyeknek következtében a német munkásosztály jelentős része – objektív érdekei ellenére – nem a forradalmat, hanem Hitlert választotta. A *Korunk*-ban – miként a korabeli magyar baloldali értelmiség más fórumain is – élénk visszhangot váltott ki Wilhelm Reich faszizmus-értelmezése, amelynek középponti magyarázó elve a szexualitást tagadó morál, s ennek következménye, a tekintélyelvű, szadomazochisztikus, irracionális és miszticizmusra hajlamos személyiségstruktúra. Neufeld rokonszenvező cikkben ismerteti Reich faszizmus-könyvét (NEUFELD, 1934c), és egymást követő tanulmányokban, rövidebb-hosszabb jegyzetekben veszi szemügyre a nemzeti szocializmus irracionális magyarázó elveit – analitikusan is értelmezhető – megnyilvánulásait (könyvégetések, sterilizációs programok, faji törvények stb.). (Lásd például NEUFELD, 1933b, 1934d, 1935, 1937a.)

Szembeállítva a faszizmus irracionális magyarázó elveivel, Neufeld írásaiban még inkább előtérbe kerül a pszichoanalízis *racionalista* elemeinek hangsúlyozása. „Freud Zsigmond ember- és társadalomszemlélete” című cikkében (NEUFELD, 1936) a „racionális, intellektuális” Freudot állítja előtérbe, aki nem törekszik *világnézeti* konstrukciókra, „értelmes, mindenre válaszoló *világképet* kíván, de nem normatívumot”. Majd később a következőket írja: „A pszichoanalízis tanításait idealista és materialista oldalról is érte elvetés – szerintünk alaptalanul. A pszichoanalízis objektív valóság tartalmában – eltekintve megalapozója életbölcseleti vallomásaitól és kutatásai körét meghaladó szociológiai exkurzusaitól – értékesíthető a dialektikus társadalmi szemlélet javára is, nem csak abban, hogy a lelki higiénia és a pedagógia számára alapvető felismeréseket közvetít, hanem azontúl amaz új lelki régiók és fórumok elfogadásában is, amelyek az emberről alakított lelki képünket mélyrehatóan átmásították. Az irracionális fogalma új empirikus igazolást kapott, de egyben a kezünkbe adta a fegyvert a tudattalan determinánsok megismeréséhez és magatartásaink fejtett rugóinak felfedezéséhez. A dialektikus materializmus társadalmi gyakorlata számára nem lehet közömbös az irracionális, a tudattalan szerepének felismerése, s aki figyelni napjainkat, az nem értékelheti eléggé az irracionális tömegerek jelentőségét”.

1938-ban a *Korunk* leközlí Brachfeld Olivér „Merre tart a pszichoanalízis” című cikkét, amely az adleri individuálpaszichológia szemszögéből bírálja Freud tanítását, kifejtve, hogy a freudizmus „túlélte önmagát”, s hogy „a freudi pszichoanalízis eredendő bűne: a teljes társadalmi színvakság, amelynek következtében az egész zseniális bécsi rendszer merő absztrakció csupán” (BRACHFELD, 1938).

Neufeld hasonló című válaszában leszögezi: „Freud ’eredendő bűne’ nem a társadalmi színvakság: ellenkezőleg, a korai Freud neurózis-tana az első, tudatos kísérlet a neurózisok társadalomlélektani meghatározottságának feltárására. [...] Freud egyik régebbi írása, a *Die ’kulturelle’ Sexualmoral und die moderne Nervosität* [A ’kulturális’

nemi erkölcs és a modern idegesség] alapvetése lehetett volna egy szociologikusan tájékozott lélektannak. [...] Sajnálatosan Freud megtorpant a neurózis társadalmi meghatározóinak vizsgálatánál. Jóllehet ő mutatott rá elsőnek a neurotikus megbetegedések és az egyén társadalmilag determinált élményei között fennálló okozati összefüggésre. 'Eredendő bűne' – szerintem – nem az állított társadalmi színvakság, bűne inkább 'szerzett bűn', mivel a késői Freud egyre inkább eltávolodott a szociológiai szemlélet-től, s a halál- és életösztönök konstrukciójával metafizikai dualizmusba torkollott" (NEUFELD, 1938).

Szemelvényeinkben Neufeld Béla sokoldalú Korunk-béli munkásságának csak töredékét tudtuk érzékeltetni. Szerzőnk tanulmányai és publicisztikai írásaiban – az említettekén kívül – gyakran foglalkozott olyan témákkal, mint például az írói önvalómások pszichológiája, a bűnözés, a fogság és a háború lélektana, az orvostudomány és a társadalom viszonyának különböző problémái stb. (lásd például NEUFELD 1927, 1930, 1931 c, 1934 e, 1937 b).

Említésre méltó egyetlen könyve is, *A kor embere* (NEUFELD 1937c), amelyben pszichoanalitikai és társadalomlélektani elgondolásait összegezi.

Mai szemmel olvasva, Neufeld Béla fejtegetései sokszor naivnak, helyenként dogmatikusnak tűnnek. Nem feledkezhetünk azonban meg arról, hogy az adott feltételek között Neufeld a pszichoanalízis tudományos értékeit védte a korabeli marxizmuson belül túlsúlyra jutó vulgarizáló tendenciákkal szemben. A pszichoanalízis racionalista, humanisztikus tartalmának hangsúlyozása és a fasiszta ideológia irracionálisával, barbárságával való szembeállítás pedig a harmincas évek második felében határozottan „népfrontos” politikai szemléletből és elkötelezettségből fakadt. De cikkei, tanulmányai nem csupán kordokumentumokként érdekesek: a pszichoanalízis és a társadalomelmélet viszonyára vonatkozó kérdésvetéseit – amelyek akkortájt és azóta is a legkülönbébb összefüggésben merültek fel – ma is aktuálisak és lezáratlanok. És végül: a történeti előzmények megismerése nem közömbös egy korszerű és elfogultságok nélküli pszichoanalízis-kép kialakítása szempontjából sem.

Jegyzetek

1. Lásd FERENCZI, 1982, HERMANN, 1984. RÓHEIM, 1984a., 1984b; a pszichoanalízis budapesti iskolájáról lásd pl. VIKÁR, 1984.
2. E vitáról lásd ezen összeállítás szerzőjének sajtó alatt levő könyvét: ERŐS, 1986 (in press).
3. Vö. BÓKAY, JÁDI, STARK, 1982.
4. Lásd erről a KORUNK „fiktív számát”: TORDAI, TÓTH, 1976.
5. A *Korunk* lélektani anyagának feldolgozását egy kiadatlan egyetemi doktori disszertáció végezte el (KAPÁS, 1984).
6. Reich műveiről szemelvényes áttekintést ad: REICH 1983. Lásd még e válogatás bevezetőjét is: ERŐS, 1983.

- BÁLINT György, Pszichoanalízis és irodalom, In: *A pszichoanalízis mellett és ellen. (Az Emberismeret különszáma)*, Szathmáry Bánó Vilma kiadóvállalata, Budapest, 86–89.
- BÓKAY Antal, JÁDI Ferenc, STARK András, 1982, „Köztetek lettem én bolond...” Sors és vers József Attila életművében, Magvető, Budapest.
- CREMERIUS, J. (hg.), 1981, *Die Rezeption der Psychoanalyse in der Soziologie, Psychologie und Theologie im deutschsprachigen Raum bis 1940*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- ERŐS Ferenc, 1983, Wilhelm Reichről, *Medvetánc*, 3, 2–3, 155–185.
- ERŐS Ferenc, 1986 (in press), *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*, Gondolat, Budapest.
- FERENCZI Sándor, 1982, *Lelki problémák a pszichoanalízis tükrében*, Magvető, Budapest.
- HERMANN Imre, 1984, *Az ember ősi ösztönei*, Magvető, Budapest.
- JESZENSZKY (MOLNÁR) Erik, 1934, Dialektikus materializmus és pszichoanalízis, I–II–III, *Korunk* 9, 6, 450–454; 9, 7–8, 547–553; 9, 9, 652–660. (újraközölve: In: MOLNÁR Erik, *Válogatott tanulmányok* (szerk. Ránki György) 1969, Akadémiai Kiadó, Budapest 134–155.
- KAPÁS István, 1985, *Pszichoanalízis és marxizmus viszonya a Korunk című folyóiratban*, Bölcsészdoktori értekezés kézirat, Budapest.
- NEUFELD Béla, 1926, A tudatalatti problémája a legújabb agyfiziológiai kutatások fényében, *Korunk*, 1, 4, 206–210.
- NEUFELD Béla, 1927, Intuíció és gyógyászat, *Korunk* 2, 6, 454–456.
- NEUFELD Béla, 1928, A vallás jövője, *Korunk* 3, 1, 75–76.
- NEUFELD Béla, 1930, Az életrajz kultusza, *Korunk* 5, 12, 894–896.
- NEUFELD Béla 1931a, A társadalmi realitás és a neurózisok, *Korunk* 6, 5, 415–420.
- NEUFELD Béla, 1931b, A bűn terápiája, *Korunk* 6, 7–8, 560–561.
- NEUFELD Béla, 1931c, A fogság lélektanához, *Korunk* 6, 12, 841–848.
- NEUFELD Béla, 1933a, Pszichoanalízis és marxizmus, *Korunk* 8, 4, 340–344.
- NEUFELD Béla, 1933b, A németországi máglyák, *Korunk* 8, 6, 471–472.
- NEUFELD Béla, 1934a, Gyermekekönnyilkosság, *Korunk* 9, 9, 666–669.
- NEUFELD Béla, 1934b, A pszichoanalízis értelme és értéke, *Korunk* 9, 10,
- NEUFELD Béla, 1934c, A fasizmus tömeglélektana, *Korunk* 9, 2, 125–128.
- NEUFELD Béla, 1934d, A fajelmélet és a tudomány, *Korunk* 9, 6, 424–430.
- NEUFELD Béla, 1934e, A háború lélektani problémája, *Korunk* 9, 10, 707–713.
- NEUFELD Béla, 1935, Hitler és a német nép, *Korunk* 10, 4, 304–309.
- NEUFELD Béla, 1936, Freud Zsigmond ember- és világszemlélete, *Korunk* 11, 6, 493–497.
- NEUFELD Béla, 1937a, A rugalmas fajelmélet, *Korunk* 12, 9, 779–780.
- NEUFELD Béla, 1937b, Az írói gyónáskényszer kérdéséhez, *Korunk* 12, 2, 159–165.
- NEUFELD Béla, 1937c, *A kor és embere*, Pantheon, Budapest.
- NEUFELD Béla, 1938, Merre tart a pszichoanalízis? *Korunk* 13, 7–8, 718–720.
- NEUFELD Béla, 1983, Emlékeimből, *Kritika*, 20–24.

- REICH, W., 1933, *Massenpsychologie des Faschismus*, Kopenhága – Zürich-Prága, Verlag für Sexualpolitik.
- REICH, W. 1929, Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse, *Unter dem Banner des Marxismus* 3, 736–771.
- REICH W., 1983, Válogatott írások, *Medvetánc*, 3, 2–3, 187–331.
- RÓHEIM Géza, 1984a, *A bűvös tükör*, Magvető, Budapest .
- RÓHEIM Géza, 1984b, *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*, Gondolat, Budapest.
- SZABOLCSI Miklós, 1976, A Korunk és a marxista gondolat, *Kortárs* 20, 9, 1459–1466.
- TORDAI Zádor, TÓTH Sándor (szerk.), 1976, *Szerkesztette Gaál Gábor*. Budapest, Magvető.
- VAS István, 1983, *Nehéz szerelem*, I–II. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- VAS István 1929, A polgárság lélektanához, *Korunk* 4, 6, 796–801.
- VIKÁR György, 1984, *Gyógyítás és öngyógyítás*, Magvető, Budapest.

Erős Ferenc
MTA Pszichológiai Intézete